

УДК 130.2:7.037(477)

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОГО АВАНГАРДИЗМУ

Ольга Ліщинська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: kafedra_kultury@mail.ru*

Розглянуто авангардизм як провідну тенденцію української культури ХХ ст. З'ясовано сутність авангардизму як феномену тотального оновлення культури, для якого характерні експеримент, плюралізм, епатаж, протест. Виокремлено його українські національні особливості (спорідненість із етнотрадиціями, неоміфологізм, неофольклоризм) та досліджено типові вияви (образотворчий кубофутуризм, літературний кверофутуризм, театральний конструктивізм). Окреслено ідеї сучасного українського авангардизму: експресивність, ірраціоналізм, вітальна сила в симбіозі з постмодерністською інтерпретацією архаїчних етнічних та барокових мотивів нашої культури.

Ключові слова: авангардизм, новаторство, етнотрадиція, неоміфологізм, кубофутуризм, “необароковість”.

Українська культура ХХ ст. засвідчила належність до світового культурного простору, а одночасно зберегла національно-культурну самобутність. Новаторські модерністські пошуки виникали на засадничій міцній національно-самобутній духовній основі, яку доповнювали ідеї синтезу елітарної та народної гілок української культури.

Соціокультурне підґрунтя модернізму як нереалістичної мистецької тенденції європейської культури першої половини ХХ ст. – індустріальний прогрес, стрімкий розвиток нових технологій, урбанізація – визначальні риси новочасної (модерної) культурної епохи. Модернізм співіснує з авангардистською складовою культурного поступу. Досить складним і неоднозначним донині є питання про співвідношення модернізму й авангардизму. Вважаємо слушним тлумачити модернізм як дещо ширший культурний феномен. Обидва явища тісно пов'язані з неприйняттям реалістичної естетики, споріднені в концептуальних засадах і практично представлені тими самими школами: експресіонізм, фовізм, кубізм, футуризм, конструктивізм, абстракціонізм та ін. Водночас авангардизм має свої особливості, він прикметно насичений новаторським, протестним, епатажним, деструктивним пафосом.

Авангардизм постає як тенденція тотального оновлення культури. Як компонент культури, орієнтований на новаторство і різко не приймає традиції. За визначенням одного з теоретиків Р. Поджолі, цьому напрямку притаманні такі риси: активізм (дієвість, динамізм), антагонізм, нігілізм. М. Порембський виокремлює в авангардизмі войовничість, безкомпромісність, елітаризм, дистанцію щодо сучасності, розрив із традиціями, поліцентризм, дух бунту, утопізм [Цит. за 8, с. 25]. У ХХ ст. авангардизм набув глобального значення і

став могутнім феноменом художньої культури. Його ознаки – експериментальність, руйнівний потенціал стосовно традиційного мистецтва, протест проти всього ретроградного, консервативного, епатажно-скандальності, відмова від міметичності, тенденція до синтезу мистецтв. Художня творчість набуває ознак експерименту, митці акцентують на міфотворчості, знаковій мові, самовираженні [1, с. 23–24].

Розвиток авангардизму – складний багатовекторний процес, перебуває поза дією стилістичних нормативів, його різновиди не надаються до чітко окресленої кваліфікації. Провідна ідея, яка пронизує феномен авангардизму, – значна концентрація ідей, принципи плюралізму, альтернативності в мистецтві. Ідея плюралізму реалізується через наявність різних типів сприйняття дійсності, творчих програм, засобів мистецького вияву. Серед специфічних принципів авангардизму – інфантилізм, спрощення, повернення до первісної першооснови.

Окреслені загальнокультурні та мистецькі риси стосуються й України. Українцям несприятливі історичні, політичні, соціально-економічні обставини не завадили нашій країні продемонструвати належність до європейського культурного процесу і виплекати духовні феномени світової значущості. Навпаки, вагомою причиною активізації та розгортання авангардизму в Україні була співзвучність його ідейних засад із динамікою революційних подій першої третини ХХ ст.

Українське мистецтво того часу долучалося до новаторського художнього процесу, відмовлялося від класичних академічних засад. Характерними ознаками українського модернізму й авангардизму вважають спорідненість із етнокультурною традицією, неоміфологізм і неофольклоризм (культ старовини, етнічних джерел культури, архетипність творчого мислення); співзвучність із європейським мистецтвом; динамічний діалог між професійною та народною культурою. Мистецтво вдається до міфу, глибоких ментальних коренів, фольклору, народного мистецтва і черпає тут натхнення, знаходить тематику і форми. Водночас українське мистецтво співзвучне зі світовим культурним процесом, переконаний Р. Яців. О. Смержевська особливістю українського авангардизму називає занурення в національні мистецькі традиції та замилювання українською природою. Іноземні дослідники, які вивчали культурний процес в Україні початку ХХ ст., солідарні з українськими і також фіксували наявність у ньому фольклорних традицій та ідею злиття з сільською культурою (наприклад, французький мистецтвознавець Ж. Маркаде вважає українську народну культуру однією з найбагатших у світі [Цит. за 3, с. 357]). В основі українського авангардизму – образні й формотворчі чинники народного мистецтва, сільської культури, доводить французький теоретик авангардизму Д. Міло, досліджуючи творчість О. Архипенка, А. Петрицького, К. Малевича, О. Богомазова, О. Екстер, М. Бойчука, В. Єрмилова [Цит. за 3, с. 358]. Отже, українському мистецтву притаманне поєднання загальноєвропейського й етнічного елементів, які витворюють своєрідний і самобутній симбіоз.

Обидві тенденції – збереження національно-культурної ідентичності та універсалізм загальноєвропейського процесу – найпомітніше і найповніше виявилися в українському образотворчому мистецтві. Відповідно до панівних мистецьких тенденцій, на думку Р. Яціва, постали стильові образотворчі пріоритети, орієнтовані на європейський модернізм, – сецесія, символізм, ар-деко, експресіонізм, кубізм, футуризм, сюрреалізм. Національні – український архітектурний модерн (український стиль), український неоренесанс та не-обароко, неовізантизм, неопримітивізм, постімпресіонізм [10, с. 58]. Художники-новатори

здобували добру європейську освіту, навчалися в Польщі, Німеччині, Франції, Австрії, Італії. Високі мистецькі традиції вносили й адаптовували до національного середовища.

Історія становлення українського модернізму й авангардизму сягає початку минулого століття. Новаторський мистецький пошук набуває самобутності й виявляється у таких течіях: неоромантизм, символізм, футуризм, імпресіонізм, постімпресіонізм, експресіонізм, кубізм, неокласицизм, конструктивізм та ін. В окремих аспектах український авангардизм визначив подальший поступ європейської культури: чимало цікавих і резонансних феноменів з'явилися в нашій країні вперше. У 1908 р. виникла футуристично-кубістична група "Гілея". 1909–1911 рр. В. Іздебський та В. Кандинський організували відомі одеські мистецькі "Салони". Тут збиралися брати Бурлюки, І. Білібін, Г. Нарбут, О. Екстер та ін. У 1916 р. О. Богомазов та О. Екстер ініціювали в Києві створення модерністської групи "Кільце".

У своїх маніфестах гілеїці апелювали до трьох визначальних понять нового мистецтва – "дисгармонії, дисиметрії, дисконструкції", що їх окреслив Д. Бурлюк [8, с. 43]. У руслі характерних тенденцій авангардизму учасники групи намагалися епатувати публіку змістом та назвами збірок ("Дохлий місяць: Збірка єдиних футуристів світу!! Поетів "Гілея" (1912 р.), "Молоко кобилиць. Збірка" (1914 р.)). А також своїм зовнішнім виглядом, манерою поведінки: одягалися в незвичне вбрання, розмальовували обличчя, адже для Бурлюка мистецтво – розмальований простір. Епатаж, експерименти, бунтарські настрої, як і змішування різних жанрів та видів мистецтва, властиві діяльності митців, відповідали загальній налаштованості авангардизму на свободу, звільнення від канонів.

Д. Бурлюк своєю творчістю напрочуд повно репрезентує притаманну українському авангардизму ідею поєднання етнокультурного і світового потенціалу. Навіть на еміграції, де він прожив 45 років, митець не поривав з Україною. У спогадах писав, що добре було б частину власних картин перевезти в Україну, його любу батьківщину [2, с. 237]. Один із американських мистецтвознавців К. Брінтон називав Д. Бурлюка "впертим козаком з величезним серцем", який жив, як гоголівський Тарас Бульба. У мистецтві виявляв новаторство, динамізм, бунт. Багато його творів пронизані національним духом: "Святослав", "Козак Мамай", портрет Т. Шевченка. У мистецтві поєднував футуризм та примітивізм зі знанням і шануванням українського фольклору. Українські джерела творчості Бурлюка – багатий колорит і фольклорна тематика (насамперед образ козака Мамаю).

Прикметну тенденцію українського авангардизму щодо наповнення творчого процесу міфологізмом, етнотрадиціями, екофілійним мотивом демонструє осередок сестер Синявських у с. Красна Поляна під Харковом. Тут збиралися Б. Косарєв, В. Єрмилов, Б. Гордєєв, В. Хлебніков [9]. Авангардний примітивізм як мистецький напрям творчості М. Синявської містить фольклоризм. На думку дослідників, її акварельна техніка нагадує розписи по фарфору, українську вибійку, вишивку [3, с. 412]. Художниця наповнює авангардизм етнокультурними елементами і язичницькою ідилією.

Цілком оригінальний авангардистський напрям, що виник в Україні в першій третині століття, – кубофутуризм. Його творці – О. Екстер, О. Богомазов та О. Архипенко. До кубістичної моноколірності українські митці внесли багату й виразну етнічну колористику, динамізм, життєву енергію. На відміну від західноєвропейського футуризму, позначеного агресивним урбанізмом, мілітаризмом, культом індустрії і техніки, а також тотальним нігілізмом щодо попередніх культурних здобутків, український кубофутуризм – гуманістичний,

оптимістичний, етнічно насичений. О. Екстер була провідним організатором авангардного мистецтва в Україні. Її ідеї мали значну силу впливу, а майстерню називали “академією авангардизму”. Основа новаторства художниці – етнічна творчість, канони українського народного малярства. Аналогічними є й засадничі засади мистецтва Богомазова та Архипенка. Вони представляють національний варіант новаторської течії: на відміну від західноєвропейської абсолютизації урбаністичного світу міста, натхнення і творчі ідеї українці черпали в архаїчному етнокультурному бутті, народній архетипності, язичницькій міфології.

Молоде покоління літераторів першої третини століття також продемонструвало широкий спектр стилєвих зацікавлень авангардистського та модерністського спрямування. Зокрема неоромантизм був властивий творчості О. Влизька, Леся Курбаса, Майка Йогансена, Ю. Яновського; імпресіонізм – Г. Михайличенка, Миколи Хвильового; експресіонізм – Юрія Клена, Миколи Хвильового, М. Куліша, М. Бажана, О. Турянського; екзистенціалізм – В. Підмогильного, Івана Багряного, Т. Осьмачки; символізм – П. Тичини, Я. Савченка, Олекси Слісаренка, Д. Загула, В. Ярошенка, К. Поліщука, раннього Курбаса.

Репрезентативним авангардистським виявом початку ХХ ст. є літературний футуризм – напрям, у якому найпомітніші ознаки новаторства: орієнтований на оновлення, “очищення шляху”, деструктивність щодо класичних художніх зразків, епатажність, спрямованість у майбутнє, урбанізм. Чільними представниками футуризму були Михайль Семенко та Гео Шкурупій. Новітній урбаністичний пафос звучить у поезії Семенка, де “гамір залізних експериментів” “безумить грюками”, “брязкотях руйнуї верескливість машинить лоскіт авто співають шини...” [7].

Один із перших дослідників феномену українського “розстріляного відродження” Ю. Лавріненко, аналізуючи творчість Семенка, зазначав, що поет, вводячи урбаністичні мотиви, “демонстрував себе голосно і публічно в шумі каварень і вулиць, відкидаючи мелос та розмірений такт і оперуючи дисонансами та верлібром, зводячи в царину поетичного всю прозу щоденности”; становище “білої ворони” його не пригноблювало, навпаки, надавало більше зухвалості й бажання епатувати всіх і вся [6].

Михайль Семенко – засновник українського кверофутуризму (мистецтва шукання) і панфутуризму. Його творам властивий експеримент та епатаж. Найпомітніший резонанс мали збірки Семенка “Дерзання” і “Кверо-футуризм”, вихід яких супроводжувався гучним літературним скандалом. Своєю творчістю поет руйнував канонічні форми мистецтва, вносив новий струмільн в український літературний процес:

фффф

дмухало пирхкало

шшшш

шипіло шумно за машиною

брудносніг – тумані

сани – сани... [7].

Літературний футуризм чітко виявляє варіант європейського авангардизму з притаманними йому рисами. Водночас українська модерністська література демонструвала прикметні національні риси. Ідеї неоміфологізму питомо наповнили ранню творчість П. Тичини (збірки “Сонячні кларнети”, “Замість сонетів і октав”, “Вітер з України”). На думку дослідників, у них поєднано новітні техніки символістського, імпресіоністичного, експресіоністичного письма, базовані на народнопісенній українській культурі [4, с. 92]. Означення феномену

творчості раннього Тичини відтворено в понятті кларнетизм – відображення гармонії людини і Всесвіту, особи і Творця, одушевленість життя, енергія світла; синтез поезії, музики і малярства.

Влучно охарактеризував цей феномен Ю. Лавріненко. Дослідник стверджував, що поет розклав і по-своєму синтезував класицистичні, народнопісенні й наймодерніші естетичні засоби в оригінальній поезії. З одного боку, це наче західноєвро-пейський новатор-модерніст, а з іншого боку – модернізм, нетиповий для Заходу, сповнений радості і світла, багатого на нюанси й переходи. Ю. Лавріненко помітив у Тичини однаково сильне відчуття глибин історії і “бурунів сучасности, що на очах поета вступила в пору доглибних динамічних змін”. Тому в його поезії музичну прасову світобудову контрастно поєднано з авангардними зламами і бунтами [6].

Хвиля авангардистського пошуку охопила в 1920-х рр. театральне мистецтво. Молодий театр Леся Курбаса започаткував новітню еру в історії української сцени. Його естафету перейняло мистецьке об’єднання “Березіль”, діяльності якого притаманне постійне новаторство і зміна естетичних орієнтирів. Леся Курбас – великий реформатор, модерніст українського театру, який увів його у світовий контекст. Історія театру Леся Курбаса – талановите опрацювання різних стилів (імпресіонізму, символізму, натуралізму, необароко, експресіонізму, конструктивізму) у виставах “Етюди” за Олександром Олесем, “Чорна Пантера і Білий Медвідь” за В. Винниченком, “Іван Гус” за Т. Шевченком...

У 20-х рр. набуває поширення театральний конструктивізм. Нова українська сценографія стала завдяки мистецтву О. Екстер. Вона розвивала кубофутуристичну і конструктивістську сценографію, експериментувала в галузі театального боді-арту. Український театральний конструктивізм також творили А. Петрицький, В. Меллер, О. Хвостенко-Хвостов, Б. Косарєв, В. Комард’юков, К. Елева, І. Курочка-Армашеська, Ф. Нірод, В. Шкляєв, М. Симашкевич, Є. Кривинська [9]. Особливістю українського конструктивізму був принцип об’єднання конструктивних елементів (замість декорацій використовували окремі самостійні установки) та інтенсивних колірних акцентів. Це надавало мистецтву високої емоційності, розкутості, свободи. В українському театральному конструктивізмі постав світ селянського свята, ярмарків, народних обрядів [5, с. 211]. У цьому – симбіоз українського народного естетизму та новаторських виявів авангардизму.

Авангардизм також виявився в українському кіномистецтві. Самобутній талант продемонстрував у кіно скульптор І. Кавалерідзе. У його фільмі “Злива” (“Офорти до історії Гайдамаччини”), що є інтерпретацією поеми Т. Шевченка “Гайдамаки”, розроблено унікальну новаторську зображальну систему – синтез скульптури і кінематографії. Митець із допомогою відповідного гриму застосував несподіваний художній прийом – зобразив панів із “порцеляновими обличчями”, а селян – із “бронзовими”. У цьому вбачаємо прикметну для українського авангардизму колористичну виразність. Узагальнено-метафоричний задум цього фільму виявився у зміні ряду статичних композицій для показу панорами історії України за останні 200 років. Небувале новаторство спричинило реакцію комуністичного режиму: фільм знищили невдовзі після створення.

Бурхливий вибух українського мистецького відродження 1920-х рр. спіткав трагічний фінал: творчий лет авангардистів жорстоко зупинили. Наступ тоталітаризму, ідеологічний диктат, впровадження соцреалізму як єдиного творчого методу врешті знищили багату палітру культурного розмаїття. Проте авангардистські ідеї розвивали далі митці діаспори.

У 1960–1970-х рр. авангардизм відродився у формі нонконформізму (андеграунду, неофіційного мистецтва), який відіграв роль містка між піднесенням 20-х і новим ренесансом у 90-х рр. Усупереч складним історичним реаліям, авангардизм охоплює усе ХХ ст. Наприкінці 1980-х рр. мистецькі практики авангардизму виявляються в українському культурному просторі: діяльність літературних угруповань “Бу-Ба-Бу”, “Пропаля грамота”, “Нова дегенерація”. Сучасне авангардистське візуальне мистецтво представляють О. Гнилицький, А. Савадов, О. Голосій, О. Тістол, Д. Кавсан, М. Мамсіков, В. Трубіна, В. Цаголов, І. Чічкан, О. Мась та ін.

Прикметними рисами мистецького авангардизму кін. ХХ – поч. ХХІ ст. є епатажність, експериментаторство, новаторські засоби, провокативність, інколи брутальність, іронія та ігрове начало. Також характерне поєднання різних стильових тенденцій, існування творів мистецтва “поза простором і часом”. З’явилися і поширюються такі форми творчого вияву, як нова фігуративність, перформанс, інсталяція, відеоарт, лендарт, інвайронмент. Усі ці риси органічно влітаються в стильові ознаки постмодернізму.

Український авангардизм доби постмодернізму – неординарний і самотній. Для нього характерні розмах, пишнота, щирість та емоційність, а також ірраціональність і вітальна сила. До прикладу, митці української “нової хвилі” поєднують яскраву експресивність, розкутість, надмірність із новітньою інтерпретацією мотивів національної культури, особливо акцентують на українському бароко як переломній добі нашої історії. Наприклад, О. Тістол з 1984 р. працював над “Проектом українських грошей”, використовуючи складники національного міфу: образ Роксолани, гетьманів, козаків, барокові візерунки; ще один його проект – цикл картин “Національна географія”. Недарма дослідники окреслюють сучасне мистецтво як “гарячий постмодернізм”, “ніжний”, “необароковий” [8, с. 119].

Істотна риса, властива сучасному українському авангардистському мистецтву, – новітня міфологізація, поєднана з архетипністю. Досить повно ідею синтезу етнічної архаїчності й сучасності репрезентують інсталяції О. Мась: панно “Погляд у вічність” – образ Богоматері з 15 тис. писанок; фрагмент Гентського вівтаря ван Ейка з 12 тис. дерев’яних яєць зі зображеннями людських грівів (проект представляв Україну на 54-му Венеційському бієнале 2012 р.).

Отже, українська культура ХХ ст. органічно поєднує традиційний етнічний, національно-самотній і новітній західноєвропейський потенціали. Це демонструє український авангардизм: як тенденція до тотального оновлення культури, орієнтований на експеримент, бунт, протест, епатаж. Одночасно елітарна культура співдіє з етнічною, фольклорною; професійні митці у змісті і формах своїх творів пов’язані з народною творчістю. Українське авангардистське мистецтво наповнене оригінальним національним звучанням: етнокультурні доміанти, неоміфологізм і неофольклоризм, архетипність, емоційність і колористичність, постмодерністська “необароковість”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бычков В.* Авангард // *Культурология. Энциклопедия.* В 2 т. Т. 1. М.: Рос. полит. энцикл., 2007. С. 23–25.
2. *Бурлюк Д.* Зі спогадів футуриста // *Хроніка* 2000, 1994. №3–4. С. 232–237.

3. Горбачов Д., Найден О. Образотворче мистецтво: течії, види, жанри в історичному контексті // Українська культура ХХ – початку ХХІ століть / Історія української культури. У 5-ти т., 3-х кн. Т. 5. Кн. 1. К.: Наукова думка, 2011. С. 355–508.
4. Моренець В. Без Тичини // Сучасність, 2000. №1. С. 79–100.
5. Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ ст. К.: Інтертехнологія, 2006.
6. Розстріляне відродження / Антологія: 1917–1933. Поезія – Проза – Драма – Есей. К.: Смолоскип, 2004 // <http://fmm51.org.ua/html_books/lavrinenko_rozstriliane_vidrozhennia.htm>.
7. Семенко Михайль. Вірші / з книги “П’єро Мертвопетлює” (1919) // <<http://poetry.uazone.net/default/pages.phtml?place=semenko&page=mertvo14>>.
8. Сидоренко В. Візуальне мистецтво від авангардних зрушень до новітніх спря-увань: Розвиток візуального мистецтва України ХХ–ХХІ ст. К.: ВХ [студіо], 2008.
9. Сморжевська О. Філософсько-естетичні засади українського авангардного мистецтва // <<http://sevntu.com.ua/jspui/bitstream/>>.
10. Яців Р. Українське мистецтво ХХ ст.: Ідеї, явища, персоналії. Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2006.

Стаття надійшла до редколегії 8.04.2012

Прийнята до друку 16.04.2012

ETHNO CULTURAL DIMENSION OF THE UKRAINIAN VANGUARD

Olha Lishchynska

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: kafedra_kultury@mail.ru*

This article is dedicated to vanguard as the central tendency of the modern Ukrainian culture. The article reviews the essence of the vanguard phenomena of total culture renewal, which is characterized by experiment, pluralism, epatage, protest. Its national characteristics (affinity with the ethno traditions and neo mythological) are highlighted and typical manifestations (Cubofuturism in the painting, literary Kverofuturism, theater Constructionism) are studied. Ideas of the modern Ukrainian vanguard, such as expressiveness, irrationality with the power of post-modern interpretation of archaic ethnic and baroque motifs of our culture, are analysed in this article.

Key words: vanguard, innovation, ethno traditions, neo mythological, Cubofuturism, “neobaroque”.

ЭТНОКУЛЬТУРНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ УКРАИНСКОГО АВАНГАРДИЗМА

Ольга Лищинская

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: kafedra_kultury@mail.ru*

Рассмотрено авангардизм как ведущую тенденцию украинской культуры XX ст. Выяснена сущность авангардизма как феномена тотального оновления культуры, характерными чертами которого являются эксперимент, плюрализм, эпатаж, протест. Выделено национальные особенности (родственность с этнотрадициями, неомифологизм, неофольклоризм) и исследовано типичные проявления (кубофутуризм, кверофутуризм, театральный конструктивизм). Показано идеи современного авангардизма: экспрессивность, иррационализм в симбиозе с постмодернистской интерпретацией архаических этнических и барочных мотивов украинской культуры.

Ключевые слова: авангардизм, новаторство, этнотрадиция, неомифологизм, кубофутуризм, “необарочность”.